

ÉRTEKEZÉSEK

A TÖRTÉNETI TUDOMÁNYOK KÖRÉBŐL.

Harmadik kötet. 1873.

I. Szám. Egy főbenjáró per a XVII. századból. *Nagy Ivántól.* 1873. 33 l. 10 kr. — II. Szám. Adalék 1352-ből az Arany Bulla néhány cikkének alkalmazásához és magyarázásához. *Wenzel Gusztávtól.* 1873. 15 l. 10 kr. — III. Szám. Adalék az erdélyi századok történetéhez az Andreamum előtti időből. *Wenzel Gusztávtól.* 1873. 24 l. 10 kr. — IV. Szám. Trentsini Chák Máté kortársai. *Botka Tivadartól.* 1873. 71 l. 30 kr. — V. Szám. Rajzok Erdély államától a XVIII. században. *Szilágyi Ferencztől.* 1873. 135 l. 50 kr. — VI. Szám. Tanulmányok a góthok művészetéről. *Henoslmann Imrétől.* 1874. 24 l. egy képtáblával 10 kr. — VII. Szám. A magyarországi avar-leletekről. *Pulszky Ferencztől.* 1874. 12 l. 10 kr. — VIII. Szám. Pelsőbúki Nagy Pál emlékezete. *Tóth Lőrincztől.* 1874. 64 l. 30 kr. — IX. Szám. Magyarországi emlékező. *Keleti Károlytól.* 1874. 10 l. 10 kr. — X. Szám. Magyarországi tanárok és tanulók a bécsi egyetemen a XIV. és XV. században. *Fränkel Vilmostól.* 1874. 92 l. 30 kr.

Negyedik kötet. 1874.

I. Szám. Nápolyi történelmi kutatások. *Óváry Lipóttól.* 1874. 17 l. Ára 10 kr. — II. Szám. Stibor Vajda. Életrajzi tanulmány. *Wenzel Gusztáv* rendes tagtól. 70 kr. — III. Szám. Júda, Izrael és Aram. Történelmi tanulmány. *Beóthy Lótotól.* 60 kr. — IV. Szám. Az egri vár 1687-diki feladásának alkupontjai és a törökök maradványai Egerben. *Balassy Ferencz* lev. tagtól. 50 kr. — V. Szám. A pelasz kérdés mai állása s a jobbágyok a hellenizmus és rómaiaknál. *Ribáry Ferencztől.* 30 kr. — VI. Szám. Peimflinger Márk szász gróf-élete. *Fabritius Károly* lev. tagtól. Ára 1 frt.

Ötödik kötet. 1875.

I. Szám. Révay Péter és a szent korona (1619—1622.) 44 l. 40 kr. — II. Szám. H. Bárány Wesselényi Miklós. Élet- és korrajz. *Szilágyi Ferencz* lev. tagtól. 50 kr. — III. Szám. A Szörény vármegyei hajdani oláh kerületek. *Pesty Frigyes* l. tagtól. 40 kr. — IV. Szám. Nádasdy Tamás első követésége Erdélyben 1540. *Szilágyi Sándor* rendes tagtól. 30 kr. — V. Szám. Idősb. h. Wesselényi Miklós. Élet- és korrajz. Irta *Szilágyi Ferencz* l. tag. 50 kr. — VI. Szám. Házasság-tervezés Erzsébet Anglia királynője és Károly asztrák főherceg között 1559—1561. *Worthheimer Edéttől.* 45 kr.

Hatodik kötet. 1877.

I. Szám. Margum és Contramargum helyfekvése. *Ortvay Tivadar* l. tagtól. 45 kr. — II. Szám. Az utolsó Árpád-házi király trónra lépte. *Nagy Iván* r. tagtól. 20 kr. — III. Szám. Emlékbeszéd nagyajtai Kovács István fölött. *Szilágyi Sándor* r. tagtól. 10 kr. — IV. Szám. A permánizálás történelméről a két magyar hazában. *Szilágyi Ferencz* l. tagtól. 20 kr. — V. Szám. A Ghyezyek Erdély történetében, különös tekintettel a kormányzási intézményre. *Jakab Elek* l. tagtól. 40 kr. — VI. Szám. Az alsó-magyarországi bányavárosok küzdőelméi a nagy-lucesi Dóczyakkal. *Wenzel Gusztáv* r. tagtól. 40 kr. — VII. Szám. Kritikai adalékok Margum történetéhez. *Ortvay Tivadar* l. tagtól. 30 kr. — VIII. Szám. Emlékbeszéd Czinar Mór m. akad. l. tag fölött. *Ipolyi Arnold* r. tagtól. 20 kr. — IX. Szám. Brankovics György rácz despota birtokviszonyai Magyarországon és a rácz despota czim. *Pesty Frigyes* lev. tagtól. 30 kr. — X. Szám. Carrillo Alfonz diplomatiái működése (1594—1598.) *Szilágyi Sándor* m. akad. r. tagtól. 30 kr.

Hetedik kötet. 1878.

I. Szám. Nagyvárad elvesztése 1660 ban. *Deák Farkas* l. tagtól. 20 kr. — II. Szám. Adatok a «Nagy» Csáky István életéből. *Deák Farkas* l. tagtól. 20 kr. — III. Szám. Tanulmányok Erdély XVIII. századbeli jogtörténetéből. *Jakab Elek* l. tagtól. 40 kr. — IV. Szám. Ludányi Tamás egri püspök. *Balassy*

OLÁHOK KÖLTÖZTETÉSE DÉLMAGYARORSZÁGON

A MÚLT SZÁZADBAN.

SZENTKLÁRAY JENŐ

LEV. TAGTÓL.

(OLVASTATOTT A II. OSZTÁLY ÜLÉSÉN 1891. NOV. 9-ÉN.)

BUDAPEST.

KIADJA A MAGYAR TUD. AKADEMIA.

1891.

M. ACADEMIA
KÖNYVTÁRA

A múlt századi magyarországi telepítésekről sok mondani-
valója lesz még a történetírásnak. *A legnagyobb államnévelés
kétségkívül egyik legimpozánsabb és legmaradandóbb alkotása
Mária Terézia politikai talentumának és fáradhatatlan uralko-
dói tevékenységének.* A mi e tárgyban előtte történt, csak szűkebb
körű primitív kísérletezés, rendszer és kihatóbb politikai koncep-
ció nélkül; a mit pedig utódai tettek, jobbra az ő elvei fonalán
vitették végbe.

Hasonló lankadatlan szorgalom és sok évi munka kívántatik
tehát ahhoz, hogy a meglevő telepítési levéltárkészlethez kimerítő
tisztá képét állíthassuk egybe ama rengeteg népmozgalomnak,
mely a XVIII. század folyamán, úgyszólván egész Közép-Európa
figyelmét hazánk felé fordította, s mely a török hódoltság meg-
szünte után Magyarország pusztá, elvadult tájait ismét virágzó
életre támasztván, a modern magyar nemzet ethnográfiai és kul-
turális megalakulásához, szellemi és anyagi fejlődéséhez termé-
keny friss elemeket oltott a százados viszontagságok alatt el-
ernyedt és kimerült magyar államtestbe. Sok ezernyre megy a
különféle akták, regesztráták, indexek, tervrajzok, térképek, szám-
viteli és tabelláris kimutatások, fölterjesztések, jegyzőkönyvek és
királyi döntvények száma, melyek a telepítési ügyekről részint
az országos levéltárunkban, részint a bécsi archivumokban fel-
halmozva találhatók.

Legutóbbi bécsi kutatásaim meggyőztek arról, hogy egymaga
az *udvari kamarai levéltár* nagyon gazdag kincsesbányája a
múlt századi magyarországi telepítések adatainak. Temérdek ak-
tával szerepelnek ott nemcsak a Temesi Bánság és a Duna-Tisza-
köz, de az erdélyszéli és aldunai bányavidék, a tiszta-marosi és a
horvát-szlavon határvidékek, Vas, Tolna és Baranya, Szatmár,
Máramaros és Abauj, Zólyom, Zemplén és Sáros megyék, nemkü-
lönben a Szepesség és a közép-dunai vármegyék. Megvannak többi

közt a Francia- és Spanyolországból, Tirolból, a német birodalmi tartományokból, a rajnai kerületekből, Elszász-Lotharingiából és a bajor Pfalzból beköltözött gyarmatosok útlevelei és névjajstromai, melyekben a bevándorlók neve, kora, társadalmi állása és előbbeni lakóhelye pontosan van feltüntetve. A bevándorolt családok genealogiáját, a mi pedig ma már sok embert érdekelhet, nem lenne éppen nehéz ezen adatokból összeállítani. Az *Impopulations Acten* és az *Ansiedlungs-Geschäft* című esomagokban megtaláltam a temesvári adminisztrációnak, valamint az ott működött telepítő biztosoknak és a telepítést ellenőrző császári meghatalmazottaknak eddig nélkülözött összes tanácskozási jegyzőkönyveit, a bécsi kormányzásokhoz és az udvarhoz tett fölratáit az úgynevezett miniszteriális banko-deputációnak (udvari bankbizottság) a központi kormányval folytatott levelezését, az egyházi, iskolai, egészségügyi és közgazdasági intézkedésekre vonatkozó ügyiratokat, köztök III. Károlynak, Mária Teréziának és II. József császárnak számos sajátkezűleg írt rendeletét és levelezését. Rendkívül becsesek a Cottmann Antal báró udvari tanácsos fölkötetnyi fölterjesztései Mária Teréziához a bácsmegeyi gyarmatosításról; valamint azon aktakötegek, melyek a délmagyarországi szerzetesházak és parochiák berendezéséről és javadalmasításáról szólnak. Föl sem említem az *udvari tilkos* és a *birodalmi hadügyi levéltárakat*, hol ismét a szerb nép beköltözését és politikai viszonyait tárgyaló emlékek találhatók nagy mennyiségben. Egyeb munkáimban magam is bőven merítettem e forráskészletből; de még távolról sincs ez a forrás a történeti ismeret számára kiaknázva.

Lesz idő, — és jönne bár mentől előbb, — *műlön szakfőrfiak élől a levéltárak újabbkori történelmi anyagának egy diplomatáriumba, vagy adattárba gondos egybegyűjtése és az anyagszeléstől megmentése szintén szükségesnek fog mutatkozni!* Mert a levéltáraknak immár parladozó, de irodalmilag még nem értékesített aktáiban rejtezik Délmagyarországnak egy nagyobb szabású újabbkori története, sőt Magyarország egyetemes és kultur-történetének még néhány hiányzó, de minden bizonynyal igen tanulságos fejezete.

Mária Terézia telepítéseinek egy epizódjáról, a *délmagyarországi oláhság költözteséről*, akarok ezúttal elmondani egyné-

mit. Az oláhok vándorlásának emléke még mai napig él a nép köztudatában. Vaunak német falvak Délmagyarországon, melyek tudják, hogy a helységet hajdan oláhok lakták. Viszont egyes oláh községek vénei hivatkoznak apáik hagyományára, mely szerint ők más vidékről származtak oda. *De e költöztesek részletei még nem ismeretesek.* Mária Teréziának ez a politikai eszméje, noha csak csekély részben vitetett keresztül és már kezdetben hajótörést szenvedett, megérdemli, hogy a történetírás figyelmére méltassa és tudomásul vegye.

Oláh nép sűrűn tanyázott a Maros és Temes közén már a XIV. század óta. Erdély bérczes határainak hosszában kiváltságos oláh kerületek is léteztek, melyek némelyike lehúzódott egészen a mai Temes és Torontál rónáira. A török hódoltság nem bolygatta őket fészkeikben, sőt számos kedvezményben részesíté az oláh kenézségeket. Temesvár felszabadulása után újabb rajok gyülekezének a régiek mellé Oláh- és Moldvaországból, hol a Maurocordato hoszpodár kegyetlen uralkodását és a török szpáhibk zsarolásait nem tűrbették tovább. Nagy csapatokban szokdostek tehát a hatalmas császárné oltalma alá.*) De az 1737—1738. évi orosz-török-osztrák háború idején a Temesi Bánságba becsapott törökökhöz esatlakozva, kicsapongó nyers csapataik vandál módon rabolták és pusztították a tartományt, és sokkal több kárt tettek benne, mint maga az ellenség. Az 1739. évi belgrádi béke után esendesen maradtak ugyan, de a kormány szigorú felügyelet alá helyezte őket, s gondoskodott arról, hogy a hatvanas években végbement nagy német telepítéseknek ártalmára ne legyenek.

A temesi tartományi igazgatás élen első polgári elnökül, 1753. óta, tizenhat éven át, *Vilnai gróf Perlas-Rialph* állott. Vele működtek tanácsosi minőségben: *Walthorn* báró, *Brandenburg*, *Plasch*, *Apel*, *Langenbach*, *Neuhof*, *Ratsch*, *Hildebrand* és *Raussart*; a könyvvezetőséget igazgatta *Franck*; a tartományi adminisztráció titkári hivatalát viselte *Entres*, a fogalmazói állást *Loderev*. Csak ennyi személyzetből állt az a kormánybátóság, mely a múlt század derekán a Temesi Bánságnak a katonai végeken és az áttelepített tiszta-marosi őresapatok lak-

*) V. 5. *Szentkláray: Száz év Délmagyarország újabb történetéből.* I. 267—268. ll.

helyein kívül eső, de nagyságra nézve három magyar vármegyével fölérő egész tartományát vezette. Közében volt a közigazgatás, a politikum, az igazság- és büntetőügy, a pénzügy, a közegészség, egyház és iskola, végre még a gyarmatosítás számtalan teendői is. A kerületekben a tiszttartóságok működtek, mint végrehajtó közegei a tartományi adminisztrációnak. Mindenik tiszttartó deszpota volt a saját kerületében, mely kerületek II. József császár személyes megfigyelése szerint oly nagy kiterjedésűek valának, mint a csehországi járások, úgy hogy a tiszttartó ritkán ismerhető a vezetésére bízott kerületét.¹⁾ Hatalmat és nimbuszt ezen exponált merev kormánygépezetnek a temesvári főhadparancsnokság kölcsönzött, mely az adminisztráció intézésére karddal és szuronyokkal lépett közbe, a mikor éppen szükség volt a katonai beavatkozásra. Egyébiránt szigorral, de egyszersmind nagyon óvatos tapintatossággal és rendkívüli pontossággal intéztettek a hivatalos dolgok. *Egy rövid rendeletnek meg volt az a halála, hogy egész községek kimozduljanak régi lakhelyeikből és más vidékekre települtessenek át.* Az oláhságnak ismeretes költözködési hajlama mellett is minő hatalmi tekintély kellett ahhoz, meghagyni valamely oláh község népének, hogy máról holnapra távozzék ősi tűzhelyei mellől, hagyja el földjeit és mezőit, s vándorbotot ragadva, költözködjék ki minden családotul, jószágostul egy ismeretlen távolabbi vidékre!

Az 1763-ik évi gyarmatosítási pátensig, melylyel a Temesközben Mária Teréziának *rendszeres nagy német telepítése*²⁾ kez-

¹⁾ Szentkláray J.: Száz év Délmagyarország újabb történetéből. I. k. I. f. II. József hív. előterjesztése Mária Teréziához a Temesi Bánság állapotairól.

²⁾ A délmagyarországi telepítés rendszerét csak 1767-ben állapítja meg a bécsi központi kormány. 1759-től bizonyos időközökben, majdnem évenként új és kimerítőbb intézkedések történtek a telepítések s a kormányzati ügyvitel tekintetében. Ezek a bécsi cs. és kir. titkos levéltárban találhatók ilyen czím alatt: «Das banatische Systema pro Anno» 1767-ben az állandó telepítési rendszer lépett életbe. Mintánul szolgáltak a Cöthmann Antal báró biesmegyei telepítései, melyekkel Mária Terézia teljesen meg volt elégedve. Az említett évben «Instruction»-t adott ki a királynő, «nach welcher sich die k. k. Banatische Landesadministration in Ansehen der teutschen Ansiedlung zu achten haben solle». A gyarmatfelügyelők is kaptak «Instruction»-t ilyen czímen: «Instruction für

detét veszi, mindössze csak 32,981 katolikus gyarmatos lakott e tartományban.¹⁾ A hétéves háború után fokozott erélyvel használta föl a királynő a békét, hogy keresztülvigye Magyarországon telepítési politikáját, s nevezetesen, hogy a Bánságot benépesítse. Heverő pusztá föld elegendő találtatott ott a kincstár birtokában. E földek a török uralom alatt elpusztult falvak helyén, vagy az oláhok lakta községek körül terültek el, s *prédiumoknak* nevezetettek. Területek nagyságát senki sem tudta, senki sem mérte föl, hanem egyik határjeltől a másikig húzódtak. Az oláhok elfoglalva tartották e földek javából a mennyit megmunkálhattak, és a mennyit a megelhetősökre és a pásztorkodásra elegendőnek tartottak. Kataszter, telekkönyvi birtokjog, mérnöki láncz nem ellenőrizte őket és nem gátolta a foglalásban. De azért az egész tartományban egy községnek, egyetlen embernek sem volt tulajdon földje; sőt — mint II. József a királynőhöz tett fölterjesztésében mondja — még az a megnyugtató biztosítéka sem volt a lakosságnak, hogy a földet, melyet sok fáradsággal munkált, legalább bizonyos meghatározott számú esztendőkön át, avagy pedig élethossziglan haszonélvezheti. A prédiumokat, vagyis a lakosság által nem használt pusztákat, bérlőknek adta ki a kormány, kik a földterület nagyságával semmi arányban sem álló marhaállományt legeltettek rajtuk, s oly pazarlást vittek végbe, hogy egy szarvasmarhára 27 hold legelőt is számítottak, még pedig a legjobb minőségű földekből.²⁾ A bérlők marhakereskedést fiző gazdag görög kupeczek vagy rácz oberknézek valának. Így 1767-ben: *Malenicza Joszim,*

Colonisten-Anfseher und deren Bedienstungen». Ekkor rendezték a hivatalos viszonyt is a bécsi miniszteriális bankbizottság és a temesvári tartományi igazgatóság közt. Ekkor hozott be az ügynevezett «Anticipations-Büchel» a bevándorlók közt kiosztott állami előlegkölcsönökről. Most írták csak össze a prédiumokat, kiválasztván belőlök a benépesítendő és az állattenyésztésre szolgáló földeket. Eladdig még nem volt szabályozva, hogy mennyi földet kapjon minden telepes család, s általában mennyit tegyen ki egy sessionális constitutumum. Nem esekély tájékoztatanságra vall tehát, ha valaki Mercy kormányzósága idején «rendszeres telepítésekről» beszél. (V. ö. *Baróti L.*: «A németek első betelepítése a Bánságba».)

¹⁾ *Bécsi udv. kamr. letr.* Perlas gróf jelentése az udv. kamarához 1763 ápril 1-ről.

²⁾ II. József hív. előterjesztése.

Mility Popovics, Nestorovics Miklós, Csokeryán Marián, Mik Pál, Marzika Jurkovics, Milosevics Zsiván, Zsivkovics Miklós, Nesztorov Mirko, Gusztics Kuzmán, Csernuszki Fülöp, Raics Fülöp és Lázics Nedelykó. A legterjedelmesebb prédiumpok, melyeken ma nagy uradalmak fekszenek, potom áron béreltettek ki. Az évi árenda 800 és 40 frt közt ingadozott. Zsomboly prédiump 800, Csatád 455, Torák 600, Klek 200, Csesztreg 70, Basahid 400, Keresztúr 40 forint évi árendát fizetett. Volt pedig a nagy-beeskereki kerületben 35, a páncsovaiban 8, a versceziben 10, a temesváriban 11 s a csanádi kerületben 13 kiberelt prédiump, melyek évi bérösszege mindössze csak 22,745 frtot tett ki, noha e földek mennyiségét hozzávetőlegesen számitással mintegy 300,000 katasztrális holdra becsülhetni.*)

Mária Terézia lassanként elszedegette e pusztá földeket a fentemlített bérlőtársaságtól (Praedien-Compagnie), s kiadta azokat a bevándorló német telepéseknek megszállásra. Egy 1765. évi császári parancs következtében a nagy-beeskereki kerületben Jarkovác, Dobricza, Ludas, Golity, Haidusicza és Pirinesa prédiumpok katonaviselt félrokkantaknak adattak át. 1766 ban a be-

*) A bánáti prédiumpok teljes listroma sehol sem levén még közzétéve, ide iktatom azt a *lélesi utc. kamarai letr.* egy 1767. évi „konszignációjából”: *Nagy-beeskereki kerület:* Martincze, Szent-Mihály, Kis-Araes, Kis-Czrepaja, Ravanda, Szeldos, Klek, Torák, Udvarnok, Torda, Oregy (?), Kis-Uzán, Ludas, Nagy-Czrepaja, Topolovacz, Golity, Novoszelo, Szaján, Hajdusicza, Pirinesa, Illye, Kenderes, Léc, Csesztreg, Tamásfalva, Basahid, Bozítava, Keresztúr, Bikács, Szöllös, Debelyácsa, Devétak, Joeza (?), Deszpotovacz, Truntál. — *Páncsovai kerület:* Goyedovacz, Jenovacz, Olle (?), Gyurgyevacz, Verovacz, Nagy-Balvaniste, Nagy-Dolovi, Mramorak. — *Verscezi kerület:* Abanovo, Okno, Kernyácsa, Oesa, Podprestye, Kis-Nikolincz, Bogjalovo, Vladimirovacz, Obrovacz, Morminta, Nagy-Nikolincze. — *Temesvári kerület:* Tószeg, Boldorf (?), Jécsa, Zsomboly, Hetény, Billéd, Csatád, Bogáros, Tovin, Peterda-Rábé, Lovrin. — *Csanádi kerület:* Grabác, Kis-Komlós, Ollós és Detosevacz, Oroszi és Nevolin, Kis-Oroszi, Szöllös, Teremia, Vizesda, Dugoszelistye, Nevolin-Mik, Csarvena-Médja, Keresztúr Béba mellett, Nagjus (?). — Ezekhez járultak új prédiumpok gyanánt (neuerfundene Praedien) a *temesvári* distriktsban: Szilas, Tokora (?) és Billéd másik része; a *beeskereki*ben: Vira és Deszka (?); a *észkováiban:* Ballád, Ráros, Teruyán és Bánlak; a *páncsovaiban:* Glögon, Boresa, Ofesa és Vrélá. (*Deutsche Impopolirung de Anno 1767. Fasc. 35.*)

özönlő külföldi némettség és némely naczionalisták részére Veliko Balvaniste, Veliki Dolovi, Zsomboly, Peterda, Rábé, Billéd, Dugoszelistye, Olle és Torák prédiumpok rendeztetek be szálló helyekül. Újabb kolonizációra elvotetett ismét a bérlő kompániától 1767-ben Csarvena Medja, Tovin, Kis-Komlós, Grabác, Nagy-ösz, Bogáros, Csatád és Jécsa. Azonkivül Martincze, Torák, Klek, Szöllös és Vladimirovacz az oppovai, szakuli, sefdini, szakálházi és más nemzetiségi helyek áttelepítésére jelöltetett ki. A határőr-csapatok elhelyezésére meghagyatott: Lovrin, Bogáros egy része, Teremia, Oroszi, Detosevacz, Szöllös egy része, Tamásfalva, Bikács egy része, Joeza, Kis-Araes, Illye, Devétak, Torda, Basahid, Novoszelo, Szent-Mihály, Martincze egy része, Kenderes egy része, Kovacsicza és Vrélá.

Meg 1764-ben, midőn a németországi bevándorlók telepítése javában folyt, panaszok merültek fel a temesvári adminisztrációnál, különösen a marosmelléki oláh lakosság ellen, hogy szüntelen háborgatja a berendezkedő német gyarmatokat, s éjjeli barangolásaival és tolvajlásaival veszélyezteti a külföldi jövevények vagyonát, sőt életbiztosságát is. Az erkölcsileg elvadult oláh juhászok titkos szövetséget tartottak fenn akkor a faeseti kerület hirhedt orgazdáival, kik az eltolvajlott jószágot a moldvai és oláhországi vásárokon adták tovább. Garázdálkodásaik megfékezésére nem egyszer egész ezred katonaságot kellett Temesvárról kirendelni ellenök. A tartományi törvényszek börtönei állandóan tömve voltak oláhokkal: de a fenyték többnyire csak a főmrészeseket sújthatá, mert a czegéres gonosztvők a hegyek hozzáférhetlen zugaiban és az erdőségek sűrűjében találtak menedeket. A temesvári adminisztráció följelenté a veszedelmes állapotot Bécsben, s *Mária Terézia egy 1765. évi július 14-én kell rendelettel elöben kimondotta, hogy a délmagyarországi oláh községek, melyek a német gyarmatosításnál újjában állnak, más vidékekre kell átköltöztetni.* A királynő ezen elhatározásának megvalósítása a miniszteriális banko-deputációra bízott, mely a költöztetés indító okainak kifejtése mellett az eljárás módozatait is részletezte és a kivittl a temesvári tartományi igazgatásra hagyá. A királynő csak azt kötötte ki, *«dass welchem derley Übersiedlungen je zweilen beschehen»:* azaz, hogy az oláh községek költöztetése kellő elővigyázattal, s ne egyszerre, hanem a felmerülő szükség

szerint fokozatosan történjék, és «de casu in casum» az udvarnál bejelentessék. A banko-deputációnak pedig tudtára adta Mária Terézia, hogy a nemzetiségek lakta némely helységeket már azért is német kolonistáknak kell átengedni, «*weilen ratio status militaris et politici erheischet, in denen rückwärts Temervar sibuirten Districten, zwischen denen Flüssen Marosch, Theys und Pega, deutsche Dorfschaften anzulegen*». Ezzel — úgymond — eleje vétetik a vám-, só- és egyéb csempészetnek, szarvasmarha eltolvajlásának és a rablásoknak, melyek a kinestár jövedelmeit szerfölött megrövidítik. Más részről egy netán kitörendő török háború esetére biztosítva lesz a szabad közlekedés is Arad, Szeged, Pótervárad és Temesvár közt.

Az előző években is előfordult, hogy egyes garázda oláh falvak lakosságát a velők szomszédos oláh községekbe osztották be. Így húzódtott el már korábban az új-aradi oláhságnak egy része Monostorra és Fenlakra, a zádorlaki és szentpéteri oláhságnak egy része Arad és Krassó megyékbe. A távozók földjeiből új prédiuumokat kerekítettek ki a kinestári tisztartók, a királynő rendelete értelmében, mely szerint «*von den überflüssigen Gründen sollen neue Praedien creiret worden*».¹⁾ Az ilyen prédiuumokat új fölfedezésű prédiuumoknak nevezték: «*Erfindung deren neuen Praedien, weillen denen Dörfern von ihren alten Gründen hinweggenommen und ganz neue Praedien daraus gemacht wurden*».²⁾

Csak hogy ez az eljárás nem volt tetszésére az alattvalók panaszaíránt érzékeny és engedékeny királynőnek. 1765-ben utasította a temesvári elnökséget, hogy vegye behatóan fontolóra az oláhok költöztetésének kérdését, s terjeszszzen föl mielőbb olyan javaslatot, mely a bánási állapotokat szem előtt tartva, a legfelsőbb ohajoknak s az oláh nép érdekeinek egyaránt megfeleljen. «*Es ist nicht ohne — mondja a királynő ezen utasításában — dass man diese Nationalisten aus ihren Wohnorth anderwärts verlegt; aber nicht, wie es verlauthet, in andere Oerther, die ohnehin schon ganz populiret, sondern wo man ihnen alles das Erforderliche einräumen kann*».³⁾

¹⁾ *Bécsi es. és kir. udvari titkos letré.* Államtanácsi akták. Nota ad Prot. dno Decz. 1765.

²⁾ U. o.

³⁾ U. o.

Perlas Rialph gróf 1767. évi márczius 5-én nyújtotta be a királynőnél emlékiratát az oláh költöztetés tárgyában. Álljanak itt az emlékiratból ama pontok, melyek az oláh költöztetés politikáját bővebben kifejtik, s az átlakoltatási módozatokat is részletezik.

«Az oláhság áthelyezése — mondja az emlékirat — minde nekfölött a német kolonizáció biztosítására szükséges. A német gyarmatosok remegnek és irtóznak attól, hogy az oláhság közt fekvő prédiuumokra telepíttessenek. Az utóbbi (1737—1738) török háborúban azt a tapasztalást szereztük, hogy a bánáti német lakosság sokkal többet szenvedett a föllázadt oláhoktól és az ő kőbor rablóbandáiktól, mint magától a török ellenségtől. A háború egész lefolyása alatt ugyanis a legkevesebb német község látott eleven törököt; ellenben az oláhok számos német községet fölprédáltak, elhamvasztottak, sok németet megöltek, vagy fogságba ejtven, a törököknek adták el. S tehették ezt annál könnyebben, mert a legtöbb német falu az oláh helységek közt szét szórva épült; következésképp egyik a másiknak nem mehetett segítségére, minden német falu oláh lakosságtól lévén bekerítve. *Vajjon nem ugyanazon veszély fenyegetné-e egy német községet a török invázió alkalmából a német telepítvényeket, ha továbbra is oláhok közt hagyatnának?* Figyelemre méltó továbbá, hogy azt a vidéket, hol jelenleg az oláhok közé ékelt német telepítvények fekszenek, homlokban az erős temesvári vár, hátulról pedig a most épülő aradi vár fedezi. A régi német helységek, sőt részben az újabb német telepítvények is, a milyenek Lippa, Neudorf, Guttonbrunn, Sefdin, Kisfalud, Új-Arad és Zádorlak, mind a Maros hosszában, Temesvártól 4—5 mértföldnyire találhatunk, minden község száz-száz lakóházzal. Lejebb, Temesvár közvetlen környékén fokszik Rökas, Gyarmat, Bruckonau, Mercyfalva, Bessenő és a szintén katolikus Vinga. *Ezt a Temesvár és Arad közt elterülő pusztá vidéket kell tehát a terebe velt új német telepítvények számára fenntartani!* Ez által a katolikus német községek összefüggő hosszú láncolatot képeznének a Marostól le egész Temesvárig. És ilyen módon mind a régi, mind az új német községek abba a helyheztesítésbe jutnának, hogy szükség idején segíthessenek egymáson, s egyik a másikat megvédhesse a barangoló rablócsapatok ellenében. Felsőged legmagasabb megfontolása

alá bocsátom még azt a körülményt is: vajjon háború esetén nem sokkal biztosabb-e a temesvári és aradi várakra nézve, ha a közbeeső térséget há alattvalók tartják elfoglalva, semmiál olyanok, kiknek egészen közömbös, vajjon keresztény vagy türök fenhatóság alatt állnak-e, s kik minden alkalommal a változó viszonyok járása szerint fogadják a köpenyöket? Már egymagában ez az érv is elegendő megokolni azt, hogy a németek közt találtató oláh községeket más vidékekre kell áttelepíteni. Ki kell költöztetni nevezetesen a lippai kerületből *Aliost, Fibist, Fehéregyházát, Fűskútját* és a rácz *Új-Aradot*, hol az oláhság helyére bizvást 800, sőt még több német család vihető be. A temesvári kerületből eltávolítandó az oláh *Janova, Murány, Zsadány* és *Szécsány*, hol ismét 700 német gyarmatos találhatna helyet. A nevezett községekben jelenleg tartózkodó oláhságot azon prédiümokra lehetne átköltöztetni, melyek a bevándorló német gyarmatosok számára jelöltettek ki. Mivel azonban e prédiümok jelentékeny bérösszeget hajtanak a kincstárnak: véleményem szerint csak akkor kellene hozzájuk nyúlni, ha az oláh nép átlakoltatására más alkalmas helyek nem találhatnának. De ilyen alkalmas hely van még elegendő a Bánságban. *Felsőged legmagasabb elhatározása szerint ugyanis minden gyarmatos családnak 30 holdnyi földterület adandó, holdját 1000 mélyszögöllet számítva.* A Temesvár környékén épült falvakban ezen mérték szerint osztották ki a földeket. Minthogy pedig a németekkel nem akarunk rosszabbul elbánni, mint az oláhokkal: következik, hogy egy-egy oláh család is bőven beérheti a 30 holddal. Azonban e kimérés mellett a mostani oláh falvakban két alattvaló helyett hármat, sőt négyet is bátran le lehet telepíteni. Világosan kiderül ez a Nero és Sefdin községekben vegbement földosztásból. Nerón, mely most Neudorfnek hivatik, mintegy 80 oláh család lakott, és az általok birt földterület 140 német család letelepítésére bizonyult elegendőnek. Sefdinben 140 oláh család lakott, — és noha az ő területökből három évvel ezelőtt a guttenbrunni kolonisták részére is egy jókora darabot sajátítottak ki a fölmérésnél, azért mégis elegendő föld találtatott 200 német család letelepítésére. Kisfaludon szintén több németnek jutott lakás, mint a mennyi oláh ott azelőtt tartózkodott. Hasonló állapotok vannak a legtöbb oláh községben, úgy a csanádi és becskereki, mint a temesvári és

esákovai kerületekben. Ha tehát a német kolonizáció területén kívül eső oláh községek az általok birt földmennyiség arányai szerint az áthelyezendő oláh családokkal szaporítottatnának; vagyis, ha azon kényszerhelyzetbe hozatnának, hogy földjeiket ezentúl jobban használják ki és ne hevertessék azok nagy részét parlagon, a mint azt eddigelé cselekedtek; akkor ezen félreeső oláh községekbe kényelmesen át lehetne még nagyszámú oláh népet költöztetni, míg az általok üresen hagyandó falvakban elegendő helyet nyerének az új német gyarmatosok számára, a nélkül, hogy felsőged és az ország hárt szenvednének a császári prédiümoknak mostani rendeltetésöktől való elvonatásuk által.*)

Ugyanekkor a prédiüm-bérlők társasága nagy erőfeszítést követett el a banko-deputációnál, hogy a reá nézve oly dúsan jövedelmező pusztákat el ne veszítse, és a németek telepítése, valamint az oláhok költöztetése a temesvári tartományi elnök fentebbi emlékirata értelmében vitessék végbe. Előadták, hogy az a 29 prédiüm, melyeket a királynő tőlök elvenni és benépesíteni óhajt, nélkülözhetetlenül szükséges a Bánságban a ló-, szarvasmarha-, juh- és sertéstenyésztésre. A 29 prédiümon a jelenlegi állomány szerint 7120 darab tenyészlő, 12,850 szarvasmarha, 11,110 birka és 8,800 sertés legel. Az állattenyésztés már is tetemesen csökkent az által, hogy számos prédiüm elvettett tőlök a határörök számára, mi által a kincsár 5327 frt. évi árendát veszített. De ők többet is fizetnének ezentúl, ha a királynő elállna szándékától s meghagyná a még meglevő prédiümok további bérletében.

Mária Terézia szibárdan ragaszkodott elhatározásához, s válaszulva Perlas gróf fölterjesztésére, még azon évi ápril hó 7-én kézi bilétet küldött Hatzfeld grófhhoz, a banko-deputáció elnökéhez, melyben nyomatékosan hangsúlyozza, hogy *előtte a Temesi Bánság impopulációja az egyedüli és legfőbb tárgy; minél fogva nem kíván sem a prédiümok megtartására, sem azoknak esekély bérösszegére és a kincstár állítólagos hasznára tekintettel lenni.* Az impopuláció mellett gondoskodva van — úgymond — arról, hogy az állattenyésztésre elegendő mező maradjon. *Mert minden kolonista 24 hold szántóföldet s 6 hold

*) *Bécsi utr. kamr. leutr.* Impopul. Sachen, Fasc. 35.

rétet kap szénakaszálásra, azonkívül pedig még külön legelőt hasítottat ki minden egyes községben a lábasjóság fentartására és tenyésztésére. Rendelem továbbá, hogy minden családnak egy-egy holdnyi szérű és kert is adassék. E tárgyban semmi különbséget sem szabad tenni a német és oláh falvak közt. Az *állakolt oláh falvakban ugyanynyi föld adandó az egyes családoknak, mint a most telepített német községekben.*» Elfogadta a királynő, hogy azon 2000 német család közül, kiket az 1767. év folyamán vartak be a Rajnávidékről, nebány száz család a teljeseleg még ki nem épített *Nagy-Szentmiklóson, Perjámoson, Csanaúdon, Billéden, Bruckenambau, Gyarmatán, Szakálházán, Mercydorfon, Gullenbrumbau, Neudorfon, Kisfaludon és Sefdiúben* kapjon szállásokat, s ezzel ezen helységek teljesen benépesíttessenek; de utasította egyszersmind a banko-deputációt és a temesvári tartományi igazgatóságot, hogy a többi bevándorlók megtelepítésére tartsa készen *Cservena Medja, Dovid, Kis-Komlós, Grabác, Nagyjász, Bogáros, Csatlád és Jécsa* prédiúmokot; ha pedig itt sem jutna elegendő hely, vétessék el a bérlőtársaságtól *Vizesda, Oroszi és Tószeg* is, az egy Pakác pusztát kivételével, mely császári rendeletből, hat évre, bizonyos Tomeján Tamásnak és Sándornak hasznobéreltetett ki lőtenyésztési célokra. «Az impopuláció teendőinek végzésére általában oly egyének választandók, kik a földmérés és a polgári építészeti mesterségében jártassággal bírnak. A megszállásra kijelölt prédiúmokban még a tél beállta előtt kell a művelés alá veendő földet felszántatni, hogy a gyep télen át elrohadjon. A telepítő bizottság utasítandó, hogy mind a német kolonisták letelepítésénél, mind az oláhság költöztetésénél a csatlolt Promemoriában foglalt elvek szerint járjon el, és arról is gondoskodjék, hogy a kolonistákkal bevándorló iparosok mesterségök folytatására vagy Facseten, vagy más alkalmas helyen, mely aztán városi rangra fog emeltetni, elhelyeztessenek.»*)

A Promemoriában rendeli a királynő, hogy a megszállandó prédiúmokot mindig egy évvel előbb kell kiválasztani. Előnyben részesítendők az erdőségek és folyók közelében fekvő prédiúmok, valamint azok is, melyek jó, friss levegőn kívül, egészséges kü-

*) *Ude. kamr. lectr. Acta Banatica*, Fasc. 35.

takkal bírnak. A helyes és alapos működésre szükségesnek tartja mindenekelőtt, hogy a benépesítendő puszták mértani szabatsággal fölméressenek, és e fölmérés a már benépesített községekben is eszközöltessék; mert csak így lehet tisztába hozni, mennyi a telek az egyes községekben és hány családot lehet oda még betelepíteni. A prédiú fölmérése után ősszel kijelöltetnek majd a házhelyek, a szántóföldek és legelők; de a községet nem a határ szélén, hanem lehetőleg a közepén kell építeni, kiméretvén benne a 20 öl széles fő, és a 6—8 öl széles keresztütczák. Minden házhelynek 75—100 öl hosszúnak és 12—15 öl szélesnek kell lennie, s a házak a tűzveszedelem elhárítása czéljából akkép helyezendők el, hogy a két szomszéd ház közt legalább 9 ölnyi üres tér maradjon. Minden házigazda köteles húsz darab eper-, nyár- vagy fűzfát a háza elé és az udvartelken ültetni, — s kivált az eperfák nevelésére nagy gondot fordítani, miről a községi előjáróságok évenként táblázatos kimutatást fognak készíteni. El kell látni az embereket mindenféle vetőmaggal, még kender-, len- és dohánymaggal is, hogy ezekben senki se szűkölködjék. Iparos ne legyen több egy faluban, mint a mennyi a fenforgó szükségét kielégíti, nehogy megfoszszák egymást a megélhetés lehetőségétől. Végül minden község mesgyéjét a szokásos földhányásokkal és észrevehető határkövekkel kell elválasztani a körülfekvő szomszédos községektől, nehogy a hatóságok időfeccséről birtokperekkel terheltessenek.**)

Mint hogy ekkép a megnagyobbítandó német falvak és a németekkel benépesítendő üres prédiúmok a Maros-Tisza- és Béga-közön a királynő által immár kijelöltettek: nem maradt más hátra, mint a költöztetésre ítelt marosi oláhok részére is keresni olyan állami pusztákat, melyek kimondott elv szerint túl a Bégán fekvő, a bánáti politikai és katonai követelmények szempontjából semmi kifogás alá nem estek. A Bégán túli üres prédiúmok közül egyelőre csak kettő vétetett el a bérlő kompániától, költöző oláhok letelepítésére: *Klek* és *Torák*. Mindkettő közel az eleven vízhez, a Béga hosszában elterülő kincstári erdőségekhez és a réti nádasokhoz; közel egyszersmind a temesvár-

*) *Bécsi ude. kamr. lectr.* Kivonat az Ungar. Impop. Act. Fasc. 32-ben talált fogalmazványból.

péterváradí erődök közlekedési fővonalához, valamint a tiszamarosi végekből átjött rácz «Landmiliz» és az alakulóban levő német-illir határőrség fegyveres kordonjához. Kiosztható kinestári föld volt itt még elég. Hozzá e földek mind oláhlakta vidéken: Bees-kerek, Écska, Szige, Ittebő, Udvarnok, Jankahídja környékén feküdtek, hol a török világból visszamaradt oláhság kepezte a gyér lakosságnak számilag ugyan legerősebb, de politikailag legtehetetlenebb, mert leginkább ellenőrzött elemét. Itt, ezen elszigeteltségökben, senkinek sem árthattak. Ellenben megadott nekik a lehetőség, hogy tisztességes igyekezettel és békés munkásság mellett nemcsak boldogulhassanak, hanem vad erkölceiket is levetkezvén, mihamarabb hasznos tagjaivá legyenek a délmagyarországi társadalomnak.

A mint tehát a fenforgott kérdések a királynő akaratának határozott nyilváníttása által végleges megoldást nyertek, az adminisztráció legott serényen hozzáfogott a tervek kiviteléhez és azon volt, hogy a költöztetésre szánt oláh falvak a lippai és temesvári kerületekből lehetőleg mentől előbb, azonban *Sefdin*, *Kisfalud* és *Szakálháza* okvetetlenül már az 1767-ik év folyamán új rendeltetési helyökre, a nagy-beeskereki oláh vidékre átlakoltassanak, mit hivatalos nyelven akkor «*Schiebung*»-nak neveztek.

A múlt század hatvanas éveiben Kosztka Tivadar tartományi mérnök tervezte a legtöbb bánáti német falut. Szép helyrajzai, mértani fölvételei, színezett mappái, be vannak csomagolva a bécsi udvari kamarai levéltár telepítési aktái közé. Őt utasítá a temesi igazgatóság, hogy az oláhok által megszállandó Klek és Torák prédiomok, valamint Szent-György község határait 1766. évi húsvétig fölmerje, és a fölveendő térképeket mielőbb Temesvárra beküldje.*) Ugyanakkor a nacionalistáknál népszerűségnek örvendő öreg Plasch tanácsost Sefdinbe, Kisfaludra és Szakálházára küldé az adminisztráció, hogy jólelkű, nyájas szavakkal közölné az ottani oláhsággal, hogy a jövő év nyarán ki kell költözniök a falujokból, s Lippa, illetve Temesvár mellől, mintegy 5—6 napi járásnyira, le kell hurczolkodniök

*) *Magy. orsz. lectr.* Tem. administr. akták. Bog. Prot. de Ao. 1766. Nr. 289.

egész Nagy-Beeskerek alá, hol a hatalmas császárnő új hazát készített nekik, hol bőségesen megajándékozta őket gazdasági földekkel és arról is gondoskodott, hogy ott a saját nemzetbeliek közelében új falvakat alapítsanak és jobban boldogulbassanak. A megnyugtató rábeszélés annyira sikerült az öreg Plaschnak, hogy a kivándorlásra utasított oláh községek rendszerint aláírták az eléjük tartott folyamodványt, melyben áthelyeztetősöket magoknak kellett kérniök. Plasch az 1766. évi június 19-én tartott igazgatósági ülésben számolt be küldetése eredményéről. A tanács meglegedéssel vette tudomásul eljárását, és az oláh költöztetés tárgyában oly határozatokat hozott, melyeknek elvi jelentőségöknél fogva a későbbi oláh költözéseknél is zsinórmértékül kellett volna szolgálniök. Megértjük a tanács jegyzőkönyvéből, hogy a mozgósítandó községekkel meg kell állapítani előbb a költözés föltételeit. Azonban ezt úgy kell értelmezni, hogy a községeknek szabad ugyan a saját érdekeik védelmére felszólalni; de az adminisztráció nem tartozik a községek föltételeit tekintetbe venni, mert felsőbb szabályozó rendelet és pozitív törvény híján, egészen a saját hatáskörében és teljes hatalommal járhat el az oláhság költöztetésénél. De azért a községek kérelmei jegyzőkönyvbe foglaltatnak, s az adminisztráció tanácsülésében forma szerint tárgyalás alá vétetnek. Az elrendelt költözésről értesítetik a prédiumbérlők kompániája és az illetékes kerületi tisztartóság. Minden költözésnek tavasszal, vagy legkésőbb a nyár derekán kell végbemennie, hogy egyrésztől az áthelyezett alattvalóknak idejük legyen a téli vetés alá szántaniök; másrésztől, hogy az akkorára megérkező német kolonisták, kik közül a jelen esetben Sefdinbe 200, Kisfaludra 100, Szakálházára 300 család rendeltetett, az elvonult oláhság üres helyeit nyomban elfoglalhassák és házaik építése haladék nélkül kezdetét vehesse. A költözők három évi tartamra fölmentettek a királyi adók fele részének fizetésétől, a terrestrális illeték bizonyos hányadától, a gabona-, búrany- és borjutizedtől, a fa- és szenailletmények szállításától és minden egyéb robotolástól; kapnak ezen fölül előlegképen vetőmagot részletfizetésre és a házi állatok telettésére takarmányul az első télen községenként 100 boglya szénát. Megengedtetik a házak anyagát magokkal vienni, vagy eladni; elvihették a kertekből a fiatal szilva- és más gyümölcsfákat is, de az

őreg fákat az utódoknak kellett hagyniok, kik azokat vagy magok vették meg, vagy a kincstári hatóságok által váltatták meg. Ellenben nem engedte az adminisztráció, hogy a költözők tettség szerint választhassák a megszállandó prédiomot, vagy hogy a földmennyiség kimérésébe beleavatkozzanak. Tartoztak arra a helyre huzozkodni, melyet részökre a felsőbbseg kijelölt, és kénytelenek valának belenyugodni a királynő által megszábot 30 holdnyi konstitutívumba, noha azelőtt kétszer akkora földön legeltethették nyájuikat.

Sefdin, Kisfalud és Szakálháza szállításánál sajátos esetet adta elő magát. A tartományi igazgatás közvetlenül a költözés előtt az utolsó pillanatban változtatta meg eredeti szándékát és egészen más helyre küldte az ottani oláhokat, mint a hová kezdetben rendelve voltak. Az eredeti terv szerint Sefdin és Kisfalud oláh lakosságának együttesen a kleki pusztán kellett volna letelepednie. De a sefdíniek keveslettek az ottani földeket, a kisfaludiak pedig arra kérték az adminisztrációt, hogy ne tegye őket a sefdíniekkel egy faluba, mert ez megférhetetlen rossz nép, a kiket minden ember kerül. A szakálházi 60 oláh család is remonstrált, s meghagyatását kérte az ősidőktől birt régi falujában, hol szilárd anyagból készült templomuk van, melyet máshová átvinni nem lehet. Ha a Szakálházára bevinni szándékolt 300 német helyett csak 200-at tennének oda — mondák — maradna nekik is annyi hely, hogy a megszokott tanyáikat nem kellene elhagyniok. E kérvényeket a tartományi igazgatás kedvezően intézte el, nehogy okot adjon az oláhoknak elégtelenségre, kiket a kivándorlás kényszerűsége különben is szerfölött elkésé-
 ritett. Plasch indítványára kimondotta a tanács: hogy a *toráki prédiomon nem egy, hanem két Torák községet létesít, egyet a Bégán innen, a másikat a csatorna túlsó partján, a mocsarak közelében*. Az előbbi faluban helyet készít a 60 szakálházi oláh családnak, kiknek templomát a kincstár a Szakálházára beköltöző német kolonisták számára fogja megváltani. A csatornán túli másik Torákban a veszekedő és tolvajtermészetű sefdíni oláhok fognak letelepedni, hol a többi községektől egészen elszigetelve lakhatnak. *A kisfaludiak Klek prédiomot szállják meg. Mídhogy azonban Klek összes határterülete 426³/₄ holdat tesz ki, miből a Kisfaludról átköltöző 100 oláh családra kevelészám-*

mál csak 3000 hold esik: azért a még fennmaradó 1264³/₄ holdra ama 40 oláh család telepítetik le, kik jelenleg a németek közé vegyítve Rékason laknak. S ekkép Klek is teljesen be lesz népesítve és egy erősen szervezett községet fog képezni. A szakálháziak minden további vonakodás nélkül átmenni tartoznak a részökre kijelölt Torákra, mely különben a legtermékenyebb prédiomok egyike, s melyet azért aggodalom és félelem nélkül foglalhatnak el. Semmi szín alatt sem engedhető meg, hogy Szakálházán a németek közt oláhok lakjanak, *«welden es wieder die allerhöchste Gesinnung laufe, Wallachen unter die Teutsche zu mischen»*. A mi pedig a költözködés költségeit illeti, azok az állam terhére esnek. A megkívántató épületfát minden költöző oláh község ingyen kapja a bégamelletti kincstári erdőkből, a tetőzethez szükségelt nádat pedig szintén ingyen kaszálhatja a kincstári retekben. S mivel némelyek nem rendelkeznek igavonó jószággal, az ilyenek ingóságainak áthuzozolását a kamarai tisztartóságok fogják eszközölni.¹⁾

A három oláh falu huzozkodásának a kleki és toráki prédiomokra már az 1767-ik évi ó-naptár szerinti szent György napján kellett volna vegbemennie. De az oláhok nem felelhettek meg erre az időre a rendelkezésnek. Kleken és Torákon, hol ekkor a Ráics István és György ittebbi lakosok járatták a jószágukat, éppen most ütött ki a marhavész, s oly erősen pusztított, hogy a bejelentett költözködők jövetelét július végéig el kellett halasztani.²⁾ Ekkor is, midőn már helyeikből kimozdultak, csak lassú menetekben haladhattak előre. *Háromszáz negyven oláh családnak költözése mintegy kétezernyi lélekszámmal, öt-hatszáz szekéren, ökrökkel, tehénekkel, juhgyájjal, sertésfalkákkal, nem közönséges látványosság lehetett még a karavánélet ilyen tipikus jeleneteiben bővelkedő múlt századi Délmagyarországon is!* A mint elvonultak, a lerombolt falujok mellett ékesebb új helység keletkezett a németek elszállásolására, kik az oláhoknak még emléket is száműzve, legott a községnevek megváltoztatásáért

¹⁾ *Bécsi udv. kamr. ítr.* A temesvári adminisztráció 1766. évi jún. 19—28-ki ülésének jegyzőkönyve.

²⁾ *Magy. orsz. letr.* Temesv. Adm. Regestr. Prot. d. Ao. 1767. A becskerek-i tisztartóság május 19-diki jelentése.

folyamodtak. A banko-deputáció készséggel engedélyezte, hogy Sefdin ezentúl «Schöndorf»-nak, a régi magyar Kisfalud pedig «Engelsbrunn»-nak neveztessek.*) Az oláh költözők fáradt csoportjai pedig Temesvárott gyülekezzenek, s a külső mezőségen néhány napi pihenőt tartának gyékénysátraik hűsében. Ez alatt kieszközlék az előjárók Perlas gróf tartományi elnökénél, hogy ingóságukat az állam szállítsa hajókon a Temesvár alatti Szent-Mihályról, hol a Béga-esatorna kezdődik, egész a kleki prédiümig vagy a szent-györgyi révig, mely utazásuknak végső állomását képezi. Kérelmök teljesített is.

Augusztus utolsó napjaiban serényen folyt már a házak építése mind a három prediális oláh faluban. A házak és templomok építéséhez ingyen kapták a faanyagot; de a szárazmalmok épületfáját csak a rendes erdei taksák lefizetése mellett adták ki nekik, a mi sokaknál visszatetszést szült. Nem kevésbé lehangolta őket a még mindig pusztító marhavész is, mely jószágaik állományát tetemesen dezsmálta. A salétrom ízű kútak vizéhez sem tudtak szokni. A nedves légkör, a hurezolkodás és berendezkedés fáradalmai, földből vert házaiknak penészlő, nyirkos fulazata és az élelmezés hiánya ijesztő mértékben szaporítá köztök a halandóságot. A földműveléshez különben sem érezvén hajlandóságot, még inkább elidegeníté őket attól a jankahidiak gonosz szomszédsága, kik erőszakos támadást intézve a klekik határa ellen, az oláhok által amúgy is keveslett földekből egy jelentékeny darabot magokhoz ragadni szándékoztak.

Látni való mind ebből, hogy az átköltözött oláhság első éveit nem voltak éppen rózsákra ágyalva.

A kincstári tiszték szigorú kényszer útján akarták őket az átvett telkek művelésére szorítani. De ez nem vezetett előzhoz, sőt még inkább elmérgesítette a helyzetet. A helyi zsarnokok rendszeren nem a viszonyokhoz idomítják uralmukat, hanem az embereket és intézményeket erőszakolják a saját eszjárásukhoz. Az oláhok akkép menekültek a fenyegető hatalomtól, hogy ott hagyva házaikat, földjeiket, el kezdtek szökdösni ismeretlen tájakra, magokkal vivén ilyenkor az államtól kapott pénzlelege-

*) *Bécsi udv. kamr. lectr.* Banco-Deputations Rescript dto 1 July 1768.

ket is. A temesvári igazgatóság és a becskereki tisztartói hivatal köröztette a szökevényeket az összes bánási kerületekben, de rendszerint hasztalan.¹⁾ Visszamaradt telkeik és házhelyeik, melyekért maga a község tartozott a kincstárnak szavatossággal, a kincstár tulajdonába estek vissza, s a kincstár azokat vagy más települőknek adta el, vagy szállítottvényeket létesített rajtuk a földesgazdák részére. A temesvári telepítő bizottság Schlick gróf tartományi alelnök aláírásával 1768. évi márczius 8-án jelentést tett Bécsben az oláhok szökéseiről, s kiemelte különösen azt a körülményt, mely szerint az oláhságot semmi módon se vehetni rá, hogy a családonként kiosztott egész telkek megművelésére vállalkozzék. Az oláh szereti ugyan a nagy földterületet, de nem azért, hogy szántsa és vesse, hanem hogy a pásztorélet henye örömeiben bővelkedjek.

Mária Terézia sajátkezű rendelettel intézkedett ezen ügyben. «A Bánóságban általam meghatározott 31 holdnyi sessionális konstitutívumnak csak az az értelme, hogy ennyi hold képez egy egész telket; azonban nem kell minden telepésnek kivétel nélkül egy egész telket adni, hanem csak olyanoknak, kik egy egész telket megmunkálni képesek. A kevésbbé módosak kapjanak csak kétharmad vagy fél sessiót, az iparosok egy veteménykertet és három hold legelőt vagy kaszálót. A földekkel tehát mindenütt gondosan kell takarekoskodni. Ugyanez az eljárás kövendő a nacionalistákkal és oláhhokkal szemben is. Ennélfogva mindenütt újból kell a földeket kimérni, meg kell vizsgálni a mostani birtokosok gazdálkodását s el kell venni tőlök azon földeket, melyeket megmunkálni nem képesek vagy nem akarnak. Az ilyen telkek másoknak osztandók ki; de csak kellő óvatosság mellett, a mennyiben minden nacionalistának és oláhnak szabadságában álljon megtartania az egész sessionális konstitutívumot, ha azt egészen felszántani és bevetni képes, és e kötelességének hat hónap alatt valósággal meg is felel.»²⁾

Temesvárott nem tudtak a királynő ezen rendeletén eligazodni. Nem értették ki belőle azt, hogy mit ért a fejedelemsz-

¹⁾ *Magy. orsz. lectr.* Tem. Adm. Registr. Prot. 1767. Nr. 263. 99. 348; és 1768. Nr. 141. 249 és 36.

²⁾ *Bécsi udv. kamr. lectr.* (Impopul. Acten Fase. 35 de Ao. 1768.)

szony a kétharmad és a fél telkek alatt, és mi történjék azon szőlőskertekkel, melyeket a községek, senkinek sem lévén még a Bánságban a kincstáron kívül tulajdoni joga, a saját kezelések alá vettek? A tartományi igazgatóságnak egy újabb fölterjesztésére 1768. évi július 1-én azt válaszolta Mária Terézia, hogy egy egész telek, miként már előbb elhatározta, 31 holdból, egy fél telek 21 és egy negyed telek 13 holdból álljon; a szőlőültetést pedig eltöltje nemesak a sík rónavidéken, hanem a hegyvidéken is csak azon hegységekre szorítandó a szőlőművelés, melyeket gabonatermelésre használni egyáltalában nem lehet. «Überhaupt aber ist die Vielheit deren Weinbergen so vüill möglich abzuhalten.»*)

Ez volt Mária Terézia utolsó intézkedése a délmagyarországi oláh költöztetés tárgyában. Ezentúl más irányban kötöttek le rendkívüli tevékenységét az országlásnak folytonos izgalommal járó különféle kontroverz kérdései. A múlt század hetvenes éveinek küszöbén új eszmék tolultak előtérbe és újabb alakulások felé vezették a monarchiát. Hazánkban az időközben elhunyt Batthyány Lajos nádor helyét Albert szász-tescheni herceg foglalta el királyi helytartói minőségben. Nálunk éppen úgy, mint az örökös tartományokban, II. József szelleme tört magának utat, kit a királynő kormánytársul fogadott. Magát a királynőt most sokkal inkább a magyar beligazgatás, a Planum Tabulare, a fölmerült számos úrbéri ügy s az egyházi reform foglalkoztatá. 1768 végével a miniszteriális bankbizottság zálogszerződésének ideje is lejárván, a bánsági jószágok ismét a császári udvari kamara kezébe jutottak, mely az oláhok költöztetését nem vette föl teendői programjába. Ekkor szervező ugyanis a bécsi haditanács a bánsági oláh határörvidéket, hol a marosi naczionális-ták háborgó elemeit ezelszerűben lehetett elhelyezni, mint bárhol másutt. De óvatosságra intek a kormányt nemesak az oláh egyházi unió ellen Erdélyből átszivárgott elégedetlenségnek tünetei, hanem azon mozgalmak is, melyek 1765-ben a délmagyarországi szerbek közt megindultak s még 1769-ben is elég kellemtelenséget okoztak a temesvári hatóságoknak. E mozgalmak élén a temesvári görögkeleti püspök állott, ki papságával együtt

*) Bécsi udv. kamar. letr. (Impop. Act.)

nagyon rossz néven vette a katolikus németségnek nagyszámú betelepítését. A püspök még azt is tilalmazta hiveinek, hogy másnál, mint a szerb Galinovic kere-kedőnél vásárolják házi szükségleteiket. Galinovic tagja volt a vele egyetértő temesvári szerb városi tanácsnak, kiválóan kegyelt kliense a püspöknek, «und sonst vermög übel aufhabenden Eigenschaftan fast von der ganzen Burgerschaft verhasster Mann.»¹⁾ Oláhok és szerbek öjjeli gyülekezéseket tartottak a püspöknél, és adattomos eszközökkel szították a nép közt a német kormány elleni ingerültséget az egész tartományban.²⁾ Sőt maga Hildebrand, udvari és kormánytanácsos, a temesvári igazgatóságnak máskülönben legtevékenyebb tagja, azzal vádoltatott a királynőnél, hogy titkos szövetségese az oláhoknak és szerbeknek, kiknek gyűléseiken részt vesz és a kormány szándékait előre elárulja.³⁾ Hatzfeld gróf a miatt panaszkodott, hogy a Bánságban a magánérdek és nem a kincstáré áll előtérben, s hogy különösen Brandenburg kormánytanácsos érti a helyzetet a maga javára kizsákmányolni, «anbei aber alles dergestalten zu verdecken wisse, damit nicht leicht auf den Grund der Sachen zu kommen wäre». A kerületekben, kiváit az új-palánkiban, napirenden voltak a sikkasztások, a kereskedelmi társasággal s az elelmezési tisztekkel folytatott paklizások. A te-

¹⁾ Bécsi titk. letr. Államtanácsi akták.

²⁾ U. o.

³⁾ A Hildebrand ellen emelt vádak szerfölött kollektíven érintettek a bécsi államtanácsot. Vádozva volt: «als ein vermög gezeigter Conduite bey der ruzischen Magistratswahl angenehmen Parthie deren schlecht und niedertächtigen Leutlien und seinen in offener Rats-Session inhabenden Betragen sich zeigender Delinant»; továbbá: «als ein intimer Freund des ruzischen Bischof, Vertheidiger des Gallinovic, und Verächter tren und eifrig schon durch mehrere Jahr sich gezeigter Beanten, — als auch ein Anstimmer verschiedener Denuntiationen und hierdurch Störer der öffentlichen Ruh. Man erwähnt auch neuerlings von nächtlich späthen Zusammenkünften, so bey den ruzischen Bischof gehalten werden. Auch dessen gegen seine Vorgesetzte wenigen Respect und Verachtung seiner Mitcollegen». Az államtanács ajánlotta Mária Teréziának, intézkednie mielőbb, hogy Hildebrand, ki egy kitörendő háború, pestis vagy más egyéb fontos szolgálatot kívánó alkalmaknál hasznavehetetlen, «Ihre Mayestät seine Charge zu Füssen lege, und Ihme eine honette Jubilation procuriret werde». (B. titk. letr. Az államtanács ülési jegyzőkönyvéből.)

mesvári adminisztráció hivatalnokairól az a hír érkezett Bécsbe, hogy a kincstár kárára magánüzleteket csinálnak a bányáknál, a prédiumpok bérbeadásánál, a katonaság élelmezésénél és a szállításoknál.¹⁾

Mindenzen jelenségek a mint egyrésztől a legnagyobb elővigyázatira hívták fel a királytól, másrésztől arra indították őt, hogy bánásági terveit a sokkal fontosabb kormányügyek elintézéséig függőben tartsa, és az oláhok költöztetésének nehézségeivel járó kérdését is mind addig megoldatlanul hagyja, míg a viszonyok meg nem engedik, hogy ebbéli szándékait csendes békeségben megvalósíthassa.

Azonban erre már nem jutott többé sem idő, sem alkalom. II. József császár az 1768-dik év tavaszán beutazta a Temesi Bánságot, hogy az ottani állapotokat személyesen tanulmányozza. Ápril 25-dikén fordult meg a németeknek átengedett Sefdinben és Kisfaludján, s aztán sorra vette nemcsak a marosi oláh falvakat, hanem ellátogatott május 10-dikén Nagy-Beeskerek vidékére is, hogy az odaköltözött oláhság sorsáról meggyőződjék. Tapasztalatai nagyon lehangolták, s ezt írta az útinaplójába: «Az oláhok rossz bánásmódban részesülnek; gyakran kényszerítettnek házaikat és telkeiket másoknak átengedni s másfelé költözni, a miért is inkább kivándorolnak.»²⁾ — Midőn Bécsbe visszaérkezett, emlékiratban nyilatkozott anyja előtt mindazokról, a miket a Bánságban látott és hallott. «Jövőre — úgymond — a Bánságot vagy ismét katonai kormány alá kell helyezni, vagy nagyobb-részében magán földesurak kezére juttatni.»³⁾

Ezentúl 18 éven át, míg a Tisza-Duna- és Marosköz vissza nem csatoltatott Magyarországhoz, József császár nézetei voltak irányadók e tartomány igazgatásában. Perlas gróf csakhamar elmozdított az elnökségtől s Altringeni Clary gróf neveztetett ki helyébe. Ez gyökeresen megváltoztatott minden eddig követett irányt. *A marosi és temesvidéki oláhság átköltöztetésének terve minden időkre eljetelett.* Ez az oka, hogy Temesvár környékén és a Maros mentében még ma is fennállanak a régi oláh köz-

¹⁾ B. titk. lectr. Protocolum Consilii status in internis.

²⁾ Bécsi titk. lectr. II, József hív. előterjesztése.

³⁾ U. o.

ségek. A Bánság visszacsatolása után *magyar fenhatóság* alá jutva, a magyar vármegyék nem zaklatták többé őket. Senki sem felt többé tőlök; de nem is bántotta senki sem ősi hajlékaikat, sem nemzetiségöket, sem nyelvöket, sem vallásukat. Az uralkodó magyar nemzet csak egy törvényt szabott nekik: *hogy szent István koronáját, melynek egyenjogú alattvalói, tiszteletben tartsák, s a közös magyar hazának minden körülmények közt hű fiaí legyenek.*